

УДК 745:67/987

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-2-13>**Володимир РОПЕЦЬКИЙ,**

orcid.org/0000-0001-5700-8781

Заслужений діяч мистецтв України,

доцент кафедри графічного дизайну та мистецтва книги

Української академії друкарства

(Львів, Україна) vropetskyu@gmail.com

ЛЕМКІВСЬКА ОБРЯДОВА СИМВОЛІКА: РОЛЬ І МІСЦЕ В РОЗВИТКУ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

Узагальнено, що лемки – це український субетнос. Колись він населяв територію трьох слов'янських держав: Україну, Польщу та Словаччину. Деяка частина лемків продовжує проживати цих історичних землях. Підсумовано, що масове переселення лемків на територію сучасної України спричинило розселення цього субетносу в різні регіони нашої держави, навіть у найвіддаленіші її куточки. Лемки відрізняються насамперед своїм незвичайним говіркою (діалектом), різнобарвним одягом і традиціями. Незважаючи на територію проживання лемки завжди дотримуються традицій, звичаїв та обрядів, задля того використовують різноманітні предмети декоративно-ужиткового мистецтва.

Установлено, що через деякі історичні обставини лемки не можуть проживати на рідних етнічних територіях. Але, незважаючи на це, вони намагаються не втрачати своєї самобутності та ідентичності. Їхнє переселення на українські землі призвело до насичення обрядової культури місцевого населення та збагачення її. Традиційні весільні костюми різних етнічних груп мають особливості. Їм властива своя кольорова гама, орнаменти, головні убори, прикраси чи елементи одягу, де більше ніде не використовуються. Церемонія проведення весілля теж децю інша, хоч і суттєво не відрізняється. Цікавим елементом є ув'язування стрічки на волосся під вельян або вінок. Стрічка уособлювала цнотливість та невинність дівчини.

Констатовано, що найголовнішим святом року в лемківській культурі вважалося Різдво. Історично лемки рідко спілкувалися з людьми за межами своєї спільноти, тому довше і повніше зберігали свої ритуали та звичаї, що відбивають істотну частину декоративно-ужиткового лемківського мистецтва. Адже для організації обрядів та звичаїв лемки використовували різноманітні побутові предмети, виготовлені, безпосередньо, згідно канонів лемківської культури.

Ключові слова: лемки, етнічна група, лемківська обрядова символіка, мистецтво, декоративно-ужиткове мистецтво.

Volodymyr ROPETSKYI,

orcid.org/0000-0001-5700-8781

Honoured Art Worker of Ukraine,

Associate Professor at the Department of Graphic Design and Book

Ukrainian Academy Printing

(Lviv, Ukraine) vropetskyu@gmail.com

LEMKY RITUAL SYMBOLISM: ROLE AND PLACE IN THE DEVELOPMENT OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS

In general, the Lemki are a Ukrainian sub-ethnic group. Once he inhabited the territory of three Slavic states: Ukraine, Poland and Slovakia. Some of the Lemkos continue to live in these historical lands. It is concluded that the mass resettlement of Lemkos to the territory of modern Ukraine caused the settlement of this sub-ethnic group in various regions of our country, even in its most remote corners. Lemki are distinguished primarily by their unusual speech (dialect), colorful clothes and traditions. Regardless of the territory of residence, the Lemkas always follow traditions, customs and ceremonies, for this they use various objects of decorative and applied art.

It was established that due to some historical circumstances, Lemkas cannot live in their native ethnic territories. But, despite this, they try not to lose their originality and identity. Their relocation to Ukrainian lands led to the saturation of the ritual culture of the local population and its enrichment. Traditional wedding costumes of different ethnic groups have their own characteristics. They are characterized by their own color scheme, ornaments, headdresses, jewelry or clothing elements that are not used anywhere else. The wedding ceremony is also somewhat different, although not significantly different. An interesting element is tying a ribbon on the hair under a garland or a wreath. The ribbon personified the girl's chastity and innocence.

It was established that Christmas was considered the most important holiday of the year in the Lemko culture. Historically, the Lemkas rarely communicated with people outside their community, so they preserved their rituals and customs longer and more fully, which reflect a significant part of the decorative and applied Lemka art. After all, for the organization of rites and customs, the Lemka people used various household items, made directly according to the canons of the Lemka culture.

Key words: Lemki, ethnic group, Lemki ritual symbolism, art, decorative and applied art.

Постановка проблеми. Лемки – це український субетнос. Колись він населяв територію трьох слов'янських держав: Україну, Польщу та Словаччину. Деяка частина лемків продовжує проживати цих історичних землях. У Польщі субетнос можна поділити на 2 групи. Перша вважає себе частиною українського народу, а значить і говорить своїм, лемківським діалектом української мови, інша ж вважає себе окремою нацією. 2001 року згідно з переписом населення, територію України населяло всього 672 особи, які належали до лемків. Особливість цього субетносу полягає насамперед у їхній говірці, фольклорі та одязі. Лемківщина – українська етнічна територія, на якій сторіччя проживала етнографічна група лемків. Самі вони називали себе русинами чи руснаками, а мова була сумішшю української, польської та словацької, так званої «лемківської говірки».

У роки Другої світової війни радянський уряд визнав Лемківщину територією Польщі. Поляки, які вважали лемків українцями, уклали угоду із Радянською Україною про обмін населенням. Українців, які мешкали в межах повоєнної Польщі, виселяли в Україну в обмін на польське населення. Переїзд був примусовим, і за два роки в Україну депортували близько 70% лемків. Масове переселення лемків на територію сучасної України спричинило розселення цього субетносу в різні регіони нашої держави, навіть у найвіддаленіші її куточки. Лемки відрізняються насамперед своїм незвичайним говіркою (діалектом), різнобарвним одягом і традиціями. Незважаючи на територію проживання лемки завжди дотримуються традицій, звичаїв та обрядів, задля того використовують різноманітні предмети декоративно-ужиткового мистецтва.

Аналіз досліджень. Проблематика дослідження лемківського декоративно-ужиткового мистецтва знайшла відображення в численних наукових доробках сучасних дослідників. Зокрема І. Вагилевич (Ваглевич, 1965) вивчав мистецтво, зокрема й живопису, лемків – мешканці Західного Прикарпаття. Своєю чергою Х. Вовк розглянув особливості лемківського живопису крізь призму дослідження студії з української етнографії та антропології (Вовк, 1995). Концептуальні засади живопису лемків відображено в колективній праці Г. Гримашевич, Н. Лісняк, М. Гнатюк, Н.Свистун, де висвітлено єдність лемків, що концентрується в різноманітності (2021). Так, М. Білан дослідив традиційний лемківський одяг контексті вивчення українського строю загалом (Білан, 2011). Великий внесок у проблематику вивчення культурної спадщини лемків здійснив Ю. Тарнович, котрий

узагальнив власні напрацювання в ілюстрованій історія Лемківщини (Тарнович, 1936) й систематизував їх у праці «Матеріальна культура» (Тарнович, 1941). Тоді як Л. Бурачинська вивчала питання складових та походження традиційного лемківського одягу як частини українського народного одягу (Бурачинська, 1992). Г. Ворочинська звернула свої розвідки на систематизацію інформації про українські народні жіночі прикраси ХІХ – початку ХХ століть лемків (Ворочинська, 2007). І. Красовський та А. Тавпаш спрямували свої наукові пошуки на виокремлення техніки лемківського різьбярства в контексті написання праці «Незабутня Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки. Народна культура лемків Ясельського повіту» (Красовський & Тавпаш, 2004). Натомість Б. Струмінський вивчав лемківське різьбярство як частину ужиткового мистецтва в розрізі такого взаємозв'язку: земля-люди-історія-культура (Струмінський, 1988). Особливості дослідження лемківського різьбярства як частини ужиткового мистецтва нині відображено у відкритих джерелах, зокрема описано генія лемківської народної різьби – Михайла Орисика (1885-1946) (Генія лемківської народної різьби, 2021). Разом з тим проблема дослідження лемківської обрядової як частини декоративно-ужиткового мистецтва залишається актуальною.

Мета статті – дослідити лемківську обрядову символіку в розрізі розвитку декоративно-ужиткового мистецтва лемків.

Виклад основного матеріалу. В результаті проведеної операції «Вісла», коли до Польщі відійшли частина Холмщини та Підляшшя. Лемки оселилися здебільшого у південних регіонах області, проте щодо особливостей їх сучасного розміщення воно залишається невідомим. Прикрим фактом є те, що через деякі історичні обставини лемки не можуть проживати на рідних етнічних територіях. Але, незважаючи на це, вони намагаються не втрачати своєї самобутності та ідентичності. Їхнє переселення на українські землі призвело до насичення обрядової культури місцевого населення та збагачення її. Примітно, що найкраще та найяскравіше зберегло лемківську культуру старше покоління. Це помітно насамперед особливо з їхньої говірки, але не тільки. Насправді це ще відбивається і в їхньому традиційному одязі. Він дещо відрізняється від традиційного українського, особливо весільного.

Традиційні весільні костюми різних етнічних груп мають особливості. Їм властива своя кольорова гама, орнаменти, головні убори, прикраси чи елементи одягу, де більше ніде не викорис-

товуються. Церемонія проведення весілля теж дещо інша, хоч і суттєво не відрізняється. Багато елементів весільної процесії є спільними з українськими, а тому й не вимагають акцентування уваги. Дещо нашій культурі вдалося запозичити з лемківської. Це яскраво відбивається у місцевостях, де проживала чи ще мешкає етнічна група.

Цікавим елементом є ув'язування стрічки на волосся під вельян або вінок. Стрічка уособлювала цнотливість та невинність дівчини. Вона обов'язково мала бути лише одного кольору – рожевого. Щодо основного вбрання нареченої — сукні, то насправді колись її не існувало. Традиція одягати білу весільну сукню з'явилася дещо пізніше. Наречена та наречений користувалися виключно етнічним одягом. До жіночого костюма входили: вишиті сорочки, зібрані спідниці, корсети зі шнурівками, запаски, горщик, віночки та чіпці. Чепець – це головний убір, який одягається на весілля дівчині. Ним покривали голову нареченої під час обряду зняття вінка (пізніше фати). Це означало, що дівчина переходить у статус заміжньої жінки. Цей обряд сьогодні активно існує на багатьох українських весіллях.

Чоловічий одяг відрізнявся заправленою у штани сорочкою, яку називали сорочкою, лаптями, брусликами, довгим плащем (чугою) чи жилетом тощо. Всі предмети одягу лемків лише свідчать про їхній тонкий і естетичний смак. Серед оригінальних атрибутів молодих хлопців вирізняється сокира. Цікаво й те, що на Тернопільщині вона досі зустрічається. З сокирою чоловіки у повсякденному житті ніколи не розлучалися. Тому на багатьох ілюстраціях їх прийнято зображати саме із цим предметом. Це було своєрідним оберегом. Вірили, що сокира захищає

від нечистої сили. Щодо великих свят, то тут теж не обходилося без нього.

Як бачимо, сокира у лемків була елементом повноцінного образу, а й мала деяку захисну функцію. Весілля у цього субетносу також було досить цікавим і мало свої певні особливості. Очевидно, що весільний звичай лемків був цілою багатоденною театралізованою виставою. У наречених було по 2 дружки і дружки, з якими парі пропонували повінчатися (рис. 1). Після двох відмов вони вже могли вибрати одне одного. На питання чому тільки двоє, старожили сміються і відповідають, що втретє наречений чи наречена могли й погодитись вийти за іншого. Святкували весілля у тісному колі, за столом сиділи лише близькі родичі та староста, а от молодята участі у застіллі не брали.

Найголовнішим святом року в лемківській культурі вважалось Різдво. До нього довго готувалися, постили, а цікавою особливістю було «виметання хати», яке символізувало закінчення святкових турбот. Його, традиційно, проводила найстарша жінка у ній. Після цього обов'язковим було купання, щоб усі хвороби пішли з водою. На столі мала бути певна кількість страв, а сам стіл нерідко вистилали сіном, по краях якого розкладали часник, як оберіг від зла, а в центр сипали зерно.

Під час посту перед Різдвом лемківська молодь збиралася на «вечірки», приводом для яких було прядіння льону. А перед самим святом проходила вечірка, де молодь грала в «ломаник». Гра полягала в тому, що юнаки, переодягнені одягнені в костюми ведмеда, барана та інших тварин, приходили в хижу (так лемки називали свої будинки) до дівчат, що прядуть льон. Хлопці хапали дівчат, що

Рис. 1. Приклад святкування лемківського весілля [фото з відкритих джерел мережі Інтернет]

лежали на підлозі, за ноги і тягали їх туди-сюди по кімнаті під загальний вереск.

Найсерйознішим днем перед Різдрвом був, звичайно ж, святвечір, або Святий Вечір. Було багато традицій, пов'язаних із цим днем, треба було бути уважним і обережним, щоб не порушити жодної із заборон і не забути про жодну традицію, бо вважалося, що наступного року доля помститься за це людині чи навіть усій родині. Насамперед, у цей день потрібно було дотримуватися найсуворішого посту. Було заборонено їсти свіжі овочі та фрукти – інакше, згідно з повір'ями, на тілі з'являться фурункули. У жодному разі не можна було дмухати на вогонь при його розпалюванні, оскільки це може спричинити наступного року хвороби шкіри. Було також прийнято ходити до лісу чи до сусіда, аби вкрати дерево. Не йшлося про крадіжку в буквальному значенні, а про те, щоб принести в будинок палицю або навіть тріску, але щоб ніхто не помітив цього по дорозі. Лемки також вірили, що якщо у цей день позичати у єврея гроші, то це принесе щастя наступного року. Не можна було сідати за різдвяний стіл з неоплаченими боргами. Перед святковою вечерею в кутку кімнати розміщували необмолочений сніп вівса. Хазяїн покривав стіл сіном, потім посипав його вівсом, щоб у будинку було багато грошей, і тільки після цього застилав підготовлений стіл скатертиною. На столі спочатку мало бути кілька буханців хліба, сіль, часник і горщик з усіма видами зерна, в якому і запалювалася свічка. Під стіл господар клав косу, сокиру – щоб ноги не хворіли, інші металеві інструменти чи предмети, які мали принести удачу. Наприклад, ланцюг під столом – щоб наступного року було що молотити після стерні, пов'язані ланцюгом ніжки столу – щоб сім'я трималася разом.

На Святий Вечір готували 12 пісних страв, головною з яких була кутя. Перед вечерею по три ложки кожної страви відкладалися в глечик для молока і давали коровам – щоби відьми не забрала

їх молоко. Іншим свійським тваринам давали хліб та часник – щоб ті були здорові. Тільки після ритуального годування тварин лемківська родина могла сама розпочати святкову трапезу. Після цього подавали капусту, лінівi вареники з маком, голубці з грибами, цільну картоплю, печені яблука, горох, боби, квасолу, кашу зі сливами, юху – узвар із сушених фруктів, і киселицю – спеціальний лемківський суп, приготований на заквасці. Крім того, було заборонено спиратися на стіл, щоб хліб на полі не поліг, а вставати з-за столу могла тільки господиня, щоб подати страви.

Перший день Різдва, 7 січня, згідно з повір'ями, визначав погоду на цілий рік, а наступні 12 днів погоду в кожному з місяців наступного року. Лемки цього дня вмивали обличчя водою, в яку були кинуті дрібні гроші – це мало забезпечити багатство. У деяких лемківських селах господар приводив у хату овець чи навіть коней – на згадку про обожнення новонародженого Ісуса тваринами. Першого дня Різдва по лемківських хатах починали ходити колядники, причому діти могли прийти з самого раннього ранку.

Другий день Різдва лемки називали «вимітним», бо цього дня вперше після святвечора можна було підмістити в хаті, причому це потрібно було зробити одразу після сходу сонця. Власне, значна частина лемківських традицій – як на Різдво, так і на Щедрий Вечір і Хрещення, яким закінчувався цикл зимових свят – мають явно язичницьке коріння, пов'язане з повсякденним життям та сільськогосподарською діяльністю лемків.

Висновки. Історично лемки часто були відрізані від світу снігом або дощем, рідко спілкувалися з людьми за межами своєї спільноти, тому довше і повніше зберігали свої ритуали та звичаї, що відбивають істотну частину декоративно-ужиткового лемківського мистецтва. Адже для організації обрядів та звичаїв лемки використовували різноманітні побутові предмети, виготовлені, безпосередньо, згідно канонів лемківської культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білан М. С. Український стрій. К. : Апріорі, 2011. 267 с.
2. Бурачинська Л. Український народний одяг. Торонто-Філадельфія: Світова Федерація Українських Жіночих Організацій. Комісія Народного Мистецтва, 1992. 310 с.
3. Вагилевич І. М. Лемки – мешканці Західного Прикарпаття. *Записки НТШ*. 1965. Ч. 4. С. 76–80.
4. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. К. : Мистецтво, 1995. 336 с.
5. Врочинська Г. В. Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть : монографія. К. : Родовід, 2007. 189 с.
6. Генія лемківської народної різьби пом'янули на Тернопільщині. URL: https://teren.in.ua/news/geniya-lemkivskoyi-narodnoyi-rizbu-pom-yanuly-na-ternopilshhyni_30912.html (дата звернення: 10.11.2022)
7. Єдність у різноманітності. Лемки. Навчально-методичний посібник / Упорядн.: Галина Гримашевич, Наталія Лісняк, Мирослава Гнатюк, Ніна Свистун. Житомир, 2021. 160 с.
8. Красовський І. Д., Тавпаш А. І. Незабутня Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки. Народна культура лемків Ясельського повіту. Львів : «Думка Світу», 2004. 189 с.

9. Струмінський Б. О. Лемківщина (земля-люди-історія-культура). *Записки наукового товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку*. 1988. Том. 206. С. 50–52.
10. Тарнович Юліан Ілюстрована історія Лемківщини. Львів: накладом видавництва «На сторожі», 1936. 148 с.
11. Тарнович Юліан Лемківщина. Матеріальна культура. Краків : Народове. 1941. 160 с.

REFERENCES

1. Bilan M. S. *Ukrainskyi strii* [Ukrainian structure]. К. : Apriori, 2011. 267 s. [in Ukrainian].
2. Burachynska L. *Ukrainskyi narodnyi odiah* [Ukrainian folk clothes]. Toronto-Filadelfia: Svitova Federatsiia Ukrainykh Zhinochykh Orhanizatsii. Komisiia Narodnoho Mystetstva, 1992. 310 s. [in Ukrainian].
3. Vahylevych I. M. *Lemky – meshkantsi Zakhidnoho Prykarpattia* [Lemki - residents of Western Prykarpattia]. *Zapysky NTSh*. 1965. Ch. 4. S. 76–80. [in Ukrainian].
4. Vovk Kh. K. *Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii* [Studies on Ukrainian ethnography and anthropology]. К. : Mystetstvo, 1995. 336 s. [in Ukrainian].
5. Vrochynska H. V. *Ukrainski narodni zhinochi prykrasy KhIKh – pochatku KhKh stolit* [Ukrainian folk women's jewelry of the 19th and early 20th centuries]: monohrafiia. К. : Rodovid, 2007. 189 s. [in Ukrainian].
6. *Henii lemktivskoi narodnoi rizby pomianuly na Ternopilshchyni* [The genius of Lemkiv folk carving was remembered in Ternopil Oblast]. URL: https://teren.in.ua/news/geniya-lemktivskoyi-narodnoyi-rizby-pom-yanuly-na-ternopilshchyni_30912.html (data zvernennia: 10.11.2022) [in Ukrainian].
7. *Iednist u riznomanitnosti. Lemky* [Unity in diversity. Lemki Educational and methodological manual]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk / Uporiadn.: Halyna Hrymashevych, Nataliia Lisniak, Myroslava Hnatiuk, Nina Svystun*. Zhytomyr, 2021. 160 s. [in Ukrainian].
8. Krasovskyi I. D., Tavpash A. I. *Nezabutnia Lemkivshchyna u verkhiv'i riky Vysloky* [Unforgettable Lemkivshchyna in the headwaters of the Vysloka River]. *Narodna kultura lemkiiv Yaselskoho povitu*. Lviv : «Dumka Svitu», 2004. 189 s. [in Ukrainian].
9. Struminskyi B. O. *Lemkivshchyna (zemlia-liudy-istoriia-kultura)* [Lemkivshchyna (land-people-history-culture)]. *Zapysky naukovoho tovarystva im. Shevchenka v Niu-Yorku*. 1988. Tom. 206. S. 50–52. [in Ukrainian].
10. *Tarnovych Yulian Iliustrovana istoriia Lemkivshchyny* [Illustrated history of Lemkivshchyna]. Lviv: nakladom vydavnytstva «Na storozhi», 1936. 148 s. [in Ukrainian].
11. *Tarnovych Yulian Lemkivshchyna. Materialna kultura* [Lemkivshchyna. Material culture]. Krakiv : Narodove. 1941. 160 s. [in Ukrainian].